

JACOBA VAN HEEMSKERCK

Leven voor de kunst

Tijdens haar leven was Jacoba van Heemskerck (1876-1923) in Duitsland bekender dan in eigen land, maar niet lang na haar overlijden raakte zij in vergetelheid. Sinds de jaren 80 van de 20e eeuw is er weer aandacht voor haar expressionistische werk. Nu, honderd jaar na haar sterfdag, wijdt het Marie Tak van Poortvliet Museum in Domburg een tentoonstelling aan de kunstenaar.

Tekst **Francisca van Vloten**

In krachtige lijnen neergezette bomen, uiteenlopende verbeeldingen van zeilboten voor de kust op doek en op papier, in houtsneden, tekeningen en schilderijen, laten verschillende ontwikkelingsfasen van de kunstenaar zien. Jacoba van Heemskerck was 47 jaar oud toen zij overleed. Een begaafd kunstenaars, nog in de bloei van haar leven en nog in ontwikkeling wat haar werk betrof. In het Domburgse Museum is haar werk vanaf 1994 meerdere malen in groepsverband tentoongesteld. In 2005 volgde een solotentoonstelling in het Kunstmuseum Den Haag en in 2021 ging een selectie op tournee in Duitsland. De tentoonstelling die dit jaar in Domburg te zien is, geeft een overzicht van haar ontwikkeling waarbij het accent op de band met Domburg ligt. Aanvankelijk bracht Van Heemskerck de zomers, en uiteindelijk het hele jaar in Domburg door met haar levensgezel Marie Tak van Poortvliet. De omgeving van het stadje met zijn Manteling-bossen, grillige duingebied en altijd weer anders lijkende zee was een grote bron van inspiratie. Schilderijen, tekeningen en talloze houtsneden maakte ze van bomen, enkele bloemen en zeilboten voor de kust; motieven die ook een onderdeel zouden vormen van de glasontwerpen uit haar laatste levensfase. Na een opleiding aan de Haagse Academie volgde ze in Laren lessen in de grafische kunsten bij Ferdinand Hart Nibbrig en

schilderlessen in Parijs op het atelier van Eugène Carrière. Toen de bruisende Franse hoofdstad Van Heemskerck teveel werd, vestigde zij zich met haar oudere zusje Lucie in Den Haag, waar ook Marie Tak van Poortvliet woonde. De twee jonge vrouwen waren al bevriend en woonden nu ook op een steenworp afstand van elkaar. Vanaf 1908 brachten zij geregeld de zomers door in Marie's naast het Domburgse Badhotel opgetrokken Villa Loverendale. In de tuin werd voor Van Heemskerck een atelier gebouwd.

Luminisme

Aanvankelijk werkte Van Heemskerck nog realistisch, mede onder invloed van Hart Nibbrigs lessen, maar in Domburg kwam zij in de ban van het luminisme. Het Nederlandse luminisme was geïnspireerd op het werk van Van Gogh en op alle moderne Franse stromingen vanaf het impressionisme. Sinds de voorjaartentoonstelling van het Amsterdamse kunstenaarsgezelschap St. Lucas in 1908 werd Jan Toorop met zijn van licht schitterende Zeeuwse werken gezien als 'de luminist bij uitstek'. Dankzij hem had het luminisme Nederland bereikt, met het schiereiland Walcheren als bakermat en al gauw met Toorop en zijn jongere collega Piet Mondriaan als grote voormannen. Zij wilden niet alleen de werking van het licht weergeven, maar ook de sensatie ervan. De gevoelsreactie werd belangrijker dan de visuele reactie. »

< Portret Jacoba van Heemskerck (1876-1923) (foto particuliere collectie)

> Jacoba van Heemskerck, *Bild no. 95*, 1918, 64x105,5cm, olieverf op doek, coll. Zeeuws Museum Middelburg (foto Ivo Wennekes)

Zo bekeken was dit luminisme een begin van de verinnerlijking in de kunst. Die vergeestelijking doortrok het moderne streven in heel West-Europa en was welbesteed aan Van Heemskerck. Op de tentoonstelling is bijvoorbeeld haar in 1909 ontstane olieverfschilderij *Bos in de zomer* te zien. In dit pointillistisch uitgevoerde schilderij is al enigszins een vergeestelijking te proeven, een geslaagde poging niet zozeer een onderwerp als wel een stemming weer te geven. Maar het neo-impressionisme voldeed Van Heemskerck niet

lang. Zij miste vooral de expressiemogelijkheden van de lijn, die zij vervolgens vrij spel gaf. Haar werk werd in deze fase sober, gedempt van kleur en eenvoudig van vorm, neigend naar het abstracte. De geestelijke leidraad die zij zocht, zou ze, evenals Marie Tak, vinden in Rudolf Steiners antroposofie die omstreeks 1912 voortkwam uit de theosofie. In Domburg werd zij mede door Toorop en Mondriaan tot het luminisme gebracht en dankzij Lodewijk Schelfhout in 1912 en Mondriaan in 1913 tot het kubisme. Dat bracht Toorop ertoe zich in de zomer van 1913 af te vragen wie zij het jaar erop als voorbeeld zou nemen. 'Heemskerck is tegenwoordig aan het Mondrianen en Picassoen', schreef hij aan Schelfhout, 'wat zal ze 't volgend jaar imiteren?' Van Heemskerck was nog zoekende. Door haar zwakke gezondheid leefden zij en Marie relatief teruggetrokken, ook in het weldadige Domburg. Bepalend voor Van Heemskercks verdere ontwikkeling was het contact met Herwarth Walden en zijn uitnodiging om deel te nemen aan de 'Erster Deutscher Herbstsalon' (september 1913) in Berlijn, een internationale tentoonstelling van moderne kunst. Vanaf dat moment veranderde Van Heemskercks werk totaal en veranderde haar toch al enigszins moeizame contact met de kring rond Toorop in Domburg. De musicus, dichter en essayist Walden (pseudoniem van Georg Lewin) was een geboren organisator. Hij bracht veel

Europese schilders, dichters en musici met elkaar in contact, maar de enige Nederlander met wie het contact duurzaam bleek was Jacoba van Heemskerck. Zij vond bij Waldens expressionistische groep Der Sturm haar eigen stijl en werd als een groot kunstenaar het Berlijn van Der Sturm binnengehaald. Het is opvallend hoezeer de motieven die zij ging gebruiken, aan haar directe omgeving zijn ontleend: de Mantelingbossen en de zee (boten en zeilen) bij Domburg komen, nu eens in grillige decoratieve lijnen dan weer in strakke geometrische vormen, steeds opnieuw in haar werk terug. Vanaf eind 1914 gaf Jacoba haar werken – op een enkele uitzondering na – geen inhoudelijke titel meer. Ze was van mening dat vormen, lijnen en kleuren onafhankelijk van het onderwerp hun uitwerking op de beschouwer hadden,

De Mantelingbossen en de zee bij Domburg komen soms in grillige lijnen en dan weer in strakke geometrische vormen, steeds opnieuw terug

waarbij diens stemming en individualiteit ook een rol speelden. Wellicht was zij hierbij ook beïnvloed door het werk van de Duitse kunstenaar Adolf Hölzel, die nog voor Wassily Kandinsky met bijzonder abstract werk kwam. Omstreeks 1914-1915 maakte Van Heemskerck aquarellen, die enige overeenkomst met Hölzels werken vertonen. Hölzel was een van de toonaangevende kunstenaars van de kunstenaarskolonie Neu-Dachau geweest en vanaf 1905 werkzaam als professor aan de Stuttgarter Akademie. Hij was een begenadigd didacticus en theoreticus. Dankzij haar studiegenoot, de Hannoverse kunstenares Carry van Biema, zou Van Heemskerck zich in 1921 ook gaan interesseren voor Hölzels harmonie- en kleurenleer.

Der Sturm

Jacoba van Heemskerck en Marie Tak gingen zich steeds vaker op Duitsland richten. De zeer vermogende Marie Tak begon in 1912 met het aanleggen van een collectie moderne kunst die resulteerde in ongeveer 150 werken. De catalogus, die in 1917 tot stand kwam, schijnt onvindbaar te zijn, maar hij moet in elk geval werken hebben omvat van Wassily Kandinsky, Franz Marc, Ferdinand Léger, Georges Braque, Heinrich Campendonk, Lyonel Feininger, Piet Mondriaan, Lodewijk Schelfhout en natuurlijk Jacoba van Heemskerck. In de zomer van 1918 deed Van Heemskerck samen met de

medicijnstudent en latere voorman van de antroposofen in Nederland Willem Zeylmans van Emmichhoven onderzoek naar de emotionele werking van kleuren op kinderen. Vanuit haar belangstelling voor sprookjes ontstonden ook plannen voor een poppenspel. Eveneens begonnen omstreeks die tijd haar experimenten met glasramen en glasmozaïeken, die een extra dimensie aan haar kleuropvattingen zouden geven. In de gebondenheid van de houtsnede en de glastechniek kwam Jacoba van Heemskerck het meest tot haar recht. Met haar gebrandschilderde ramen verwierf zij uiteindelijk ook in Nederland faam. Vanaf 1919 werd haar contact met Herwarth Walden minder hecht. In 1920 exposeerde zij voor het eerst sinds jaren weer in Nederland en maakte zij plannen voor tentoonstellingen in Brussel, Parijs en de Verenigde Staten. Een wereld leek nog voor haar open te liggen toen zij op 3 augustus 1923 vrij onverwacht in Domburg stierf.

Dat Van Heemskerck ook hedendaagse kunstenaars inspireert, laat een aparte presentatie zien: zowel van enkele kunstenaars uit Nederland en Duitsland als van collega's van hen uit België, Frankrijk, Hongarije en Taiwan, hangt er werk dat op haar oeuvre terug te voeren is. <<

- 'Jacoba van Heemskerck (1876-1923). Kunstenares en Inspiratiebron | Een klein eerbetoon' Marie Tak van Poortvliet Museum, t/m 24 september, marietakmuseum.nl
- Drietalige publicatie: Francisca van Vloten, *Jacoba van Heemskerck. Leven voor de kunst is alles*, Domburg: De Factory, 132 p., € 24,95. ISBN 978-90-823448-9-9
- Het project kwam tot stand in samenwerking met het Internationale Centrum voor de bestudering van Europese Kunstenaarskolonies (Iceac) in Domburg

< Jacoba van Heemskerck, *Glasentwurf no. 22*, 1919, aquarel met Oost-Indische inkt op papier, 76,3x129,2cm, coll. Museum De Wieger Deurne, bruikleen coll. Fransen Amsterdam

< Jacoba van Heemskerck, *Compositie no. 1 [Stilleven]*, 1914, houtsnede op papier, 9,5x15 cm, coll. iceac cfv

> Jacoba van Heemskerck, *Bild [Landschap met boom]*, 1915, olieverf op doek, 60x63cm, coll. MTVP Museum Domburg

